

**İKTİSADİ VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLERİN
SOSYO-PSİKOLOJİK DİNAMİĞİ
SOCIO-PSYCHOLOGICAL DYNAMIC
OF ECONOMIC AND POLITICAL TRANSFORMATIONS**

Doç Dr. Hüseyin AKYILDIZ*

ABSTRACT

This study is aimed at casting light on the socio-psychological origin of economic and political transformations. The relation between ideological imaginations and construction of personalities was considered as the cause of social transformations. In this process, human-beings construct their personalities as their own special configurations under the macro and medium cognitive processes that dominate the social conditions of the historical period in which they maintain their lives. The cognitive processes are composed of ideological thought beliefs and stereotypes. The dominant one of them in any historical-sociological period establishes its own social, political and economic system by giving precedence to some of the classes or groups that represent the tendencies which are in conflict with each other within the society and to some of the drives within the individual and repressing the others. What has shaped the cognitive process is the ideological imaginations which the production technique has caused. There are two dynamics of social transformations. The first is the change of production technique. The second is the collapse of the existent utopia. When the production technique has changed, the transformation suitable to the new socio-economic conditions is unavoidable. The new ideologies appear as the new utopias full of expectations and hopes within the society and dominant one creates the transformation. But, it produces its own disappointing results in the reality instead of the expectations and hopes which has inspired. Actually, these expectations and hopes are not other things than the imaginations which they have transferred by the mechanism “perception and projection” from their own inner world. This illusion makes the disappointment inevitable. As a result of this process, new other utopias appear again. And, the expectations and hopes which they have inspired form the energy of re-transformation.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi.

Key Words: Economic system, political system, economic transformation, political transformation, personality construction, production tecnique, ideology, utopia.

ÖZET

Çalışma, iktisadi ve siyasal dönüşümlerin sosyo-psikolojik kökenini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, ideolojik kurgular ile bireysel kişilik kurulumları arasında bağ kurulmakta ve toplumsal dönüşümler bu ilişkinin sonucu olarak ele alınmaktadır. Anılan süreçte, bireyler kişiliklerini, makro ve medyo bilişsel süreçlerin kendine özgü konfigürasyonları olarak gerçekleştirmektedir. Bilişsel süreç ideolojik düşünce, inanç ve yargılardan oluşmaktadır. Toplumsal-tarihsel sürece hakim olan ideolojiler, toplumsal iç çelişkileri temsil eden sınıflar ve gruplar ile bireysel iç çelişkileri temsil eden iç eğilimlerden bazılarını ön plana geçirip diğerlerini baskılayarak kendine özgü iktisadi, sosyal ve siyasal bir düzene yol açmaktadır. Bu süreci biçimleyen olgu, üretim biçiminin ortaya çıkardığı ideolojik kurgulardır. Toplumsal dönüşümlerin iki farklı dinamiği ortaya çıkmaktadır. Birincisi üretim biçimindeki değişim, ikincisi ise ütopyanın çöküşüdür. Üretim biçimi değiştiğinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik koşullara uygun bir toplumsal dönüşüm kaçınılmaz olmaktadır. Bu süreçte ideolojiler umut veren ütopyalar ortaya çıkmakta ve baskın olanı toplumsal dönüşümü yaratmaktadır. Ancak içinde taşıdığı yanılsamalar nedeniyle hayal edileni değil; aksi sonuçları üretmektedir. Aslında ütopyaların insanlarda uyandırdığı hayal ve umutlar, gerçekte, algı ve yansıtma mekanizmalarıyla, kendi iç dünyalarından aktardıkları imgelerden başka bir şey de değildir. Bu nedenle yanılsama ve düş kırıklığı kaçınılmaz olmakta ve bu süreçte yeni ütopyalar ortaya çıkmaktadır. Bunların uyandırdığı umut ve hayaller de tekrar dönüşümün enerjisini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik sistem, siyasal sistem, ekonomik dönüşüm, siyasal dönüşüm, kişilik kurulumu, üretim tekniği, ideoloji, ütopya.

GİRİŞ

Her iktisadi ve siyasal dönüşüm, ideolojilerin mutluluk vadiyle gerçekleşir. Her ideoloji toplum katmanlarında şu ya da bu ölçüde yer bulur. Toplumda baskın hale geleni, toplumun biçimlenmesine yol açar. Ancak ortaya çıkan toplumsal düzen gerçekleştiği gibi kalmamakta; şu ya da bu yönde tekrar iktisadi ve siyasal değişim ve dönüşümlere sahne olmaktadır. Her biri ihtiyaçtan doğmasına rağmen; toplumu inşa eden ideolojiler neden kendi sonlarını hazırlamaktadır? Neden aynı tarihsel dönemde, iktisadi ve siyasal sistemler arasında “gel-git”ler yaşanmaktadır. Yer yüzü cenneti kuramamalarına rağmen, en demokratik olanından en baskıcı olanına kadar, iktisadi ve siyasal değişim ve

dönüşümlerin enerjisi nereden gelmektedir? Bu süreçleri belirleyen dinamikler nelerdir? İşte bu çalışma, bu sorulara cevap arayışından doğmuştur. Anılan süreçlerin kökenini sosyo-psikolojik olgularda aramaktadır. Bu nedenle, öncelikle bireysel bilinç ve tercihlerin oluşumu ortaya konmuş; izleyen aşamalarda da, toplumsal değişim ve dönüşümlerin dinamikleri analiz edilerek; bireysel süreçlerdeki kökenlerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

1. BİREYSEL BİLİNÇ VE TERCİHLERİN SOSYO-PSİKOLOJİK OLUŞUM DİNAMİĞİ

Bireysel bilinç ve tercihlerin kaynağı, insan doğasının çevreyle etkileşimi sonucu oluşan kişilikleridir (Morgan, 2004: 42-47, 318, 363; Jung, 1982: 66, 93-98; Yoshino, Kimura vd., 2005: 1). Kişiliğin, dolayısıyla bilinç ve tercihlerin oluşumunda, bunlardan hangisinin daha baskın olduğu tartışmalıdır. Mutlak biyolojik determinizm insan doğasını sıkı sıkıya programlanmış bir yapı olarak ele almaktadır. Bu teorinin, analogi yoluyla sosyolojiye uygulanması sosyal Darwinizme yol açmıştır (Douglas, 1989: 308). Sosyal Darwinizm ise bireysel ve toplumsal bilinç düzeyinde faşizm ve komünizme kaynaklık etmiştir. Ancak, yarattığı sonuçlar nedeniyle artık günümüzde pek kullanılmamaktadır (Foster, 1989: 97, 117, 184).

Dawkins, Bonner ve Wilson, (Aktaran: Douglas, 1989: 309) mutlak biyolojik determinizmi kısmi özgürlük eğilimiyle yumuşatarak yeni bir biyolojik teori geliştirmişlerdir. Bu teoriye göre, genetik eğilimler insanoğlunda tamamen programlı ve kapalı değildir. Bunlar birbirine bağımlı hiyerarşik güdüler aracılığıyla, insanı belirli şekillerde tepki vermeye yönlendirir. Böylece insan davranışları hislerin gücüyle birlikte kısmen genler tarafından belirlenir. Bu insan davranışının kısmen özgürlüğü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, kısmi özgürlük genetik determinizmin bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Keza, Douglas'a göre, genler, insanı optimum özgürlük düzeyini seçmeye mecbur etmektedir. Çünkü, insanın seçme özgürlüğü genetik determinizmin demirden kanununa sıkı sıkıya bağlıdır (Douglas, 1989: 309).

Buna karşın, rasyonalist kültürel determinizm, mutlak genetik eğilimlerin yerine kültürü koyarak, insan doğasının, mutlak kültürel kurallar tarafından biçimlendirildiği yaklaşımını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, davranış, mutlak olarak, genlerin yerini almış olan kültürel sembol ve kurallar tarafından programlanmaktadır. Bir başka ifadeyle, insanlar "kültürel uyumun demirden kanunu"na tabidirler. Ancak bu yaklaşım pek çok açıdan eleştirilmektedir. Özellikle kültürel uyum konusunda, pek çok sosyolog'un tanık olduğu veriler, mutlak olarak konulan kuralların nadiren mutlak olarak uygulandığını; mutlak olarak uygulandıklarında da bireysel seçme özgürlüğünü ortadan kaldıramadığını göstermektedir. Kaldı ki, bireylerin kültürel normlardan kısmen de bağımsız olması gereklidir. Çünkü kültürün, ortaya çıkan koşulların niteliklerini önceden tahmin etmesi mümkün değildir. Kaldı ki, herkesin içinde yaşadığı toplumunda görebileceği gibi, insanlar kültürel normları zaman zaman

çığnemektedir. Hatta söz konusu kurallara sıkı sıkıya bağlı olanlar dahi bu kuralları çığneyebilmektedir. Bu durumun nedenini, Douglas, medeniyetlerin belirli ölçüde çoğulcu alt kültürlerden oluşmasına ve kültürlerin zamanla değişen koşullarla çelişmesine bağlamaktadır. Ayrıca, Douglas, insanların, kısmen kültürel normlar tarafından yönlendirilmesi mümkün olsa bile, kendi kültürleri, bürokrasileri ve diğer alt kültür mensupları ile çelişmeye girdikleri hususlarda, genlerinin yine kendilerine yol göstermeye devam ettiğini ileri sürülmektedir (Douglas, 1989: 297, 310-311).

Biyolojik teoriye göre, kültür, normatif kodları aracılığıyla, geçmişte tecrübe edilen uyarlayıcı davranış biçimlerini toplum bireylerine kabul ettiren, sadece genleri kopya etmektedir. Bu süreçte, genetiğin davranış üzerindeki etkisi “belirleyici”; buna karşın, kültürün etkisi “uyarlayıcı” olmaktadır. Anılan süreç, doğal seleksiyon mekanizması içerisinde kültürel güncelliğini yitiren genlerden kültürel popülaritesi artan genlere doğru bir yönelimle ortaya çıkan kültürel evrim biçiminde gerçekleşmektedir (Douglas, 1989: 311).

Bu süreç, iç güdülerin (drives) rol oynadığı dinamik bir olguyu içermektedir. Bireylerin genetik güdülerinin kültürel evrimin aşamaları içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlara göre yapılanan kişilik oluşumları söz konusudur. Bu oluşumların temelini oluşturan güdüler ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, nefes alma, açlık, korku ve sevinç (naturel passions) gibi birincil; hakimiyet, dayanışma ve cinsellik gibi olanları ise ikincil güdülerdir. Birincil güdüler, bireyin içinde bulunduğu duruma göre değişen hiyerarşi içerisinde kompleks refleksler üreten güdülerdir. Örneğin bir tehdit algılaması halinde sempatik sinir sistemi, adrenalin ve noredranalin salgılayarak “stres reaksiyonu”na yol açar. Böylece, tehlike ortadan kalkıncaya kadar beyin bu tehlikeye odaklanır. Diğer deyişle, tehlike sürdüğü müddetçe, korku güdüsünün önceliği ve diğer güdülerin üzerindeki baskınlığı devam eder. Tehlike geçtiğinde ise parasempatik sinir sistemi devreye girer ve asetilkolin salgılayarak “stres reaksiyonu”nu ortadan kaldırır. Böylece bireyin içinde bulunduğu duruma göre, güdülerde otomatik olarak ortaya çıkan hiyerarşi yeni durumda yeniden otomatik olarak yapılanarak, ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlar. Bu olgu, beynin marjinal verimlilik ilkesine göre işlev gösterdiği bir süreç olarak gerçekleşir (Guyton, 1978: 547-548, 552-553, 559-560; Akyıldız, 2001: 27-28; Douglas, 1989: 313-315).

Buna karşın ikincil güdüler, birincil olanlarla tek taraflı yada karşılıklı bağlantılı; ancak, belirli bir hiyerarşiye tabi olmaksızın yapılanan güdülerdir. Kişilik oluşum süreçlerinde bu güdülerin bir kısmı diğerleriyle çelişir. Örneğin, hırs ve hakimiyet ile dayanışma; nefret, düşmanlık ve saldırganlık ile sevgi arasında sürekli bir çelişki vardır. Bunlar, bireylerin ve kültürlerin kendi içinde yaşadığı, insanoğlunun genetik özelliklerinin birer parçası olan eğilimlerdir. Bireyler, kültürel uyum sürecinde, gelişmiş hafızaları, bilinçleri, soyutlama ve düşünme yetenekleri sayesinde, kendileri açısından, kısa ve uzun vadede neyin

olumlu neyin olumsuz sonuçlar yaratacağını dikkate alarak, bir biriyle çelişen güdülerden bazılarını baskılama yoluna giderek, kişilik oluşumlarını gerçekleştirirler (Douglas, 1989: 315-318).

Ancak, Hume ve Hayek'in (Aktaran: Yayla, 1992: 30-31,54,57,73,115-116; Yayla, 1993: 106,107), sosyal evrim sürecinde kendiliğinden ortaya çıkan ve faydalı olduğu için varlıklarını sürdüren toplumsal kurallara, insan davranışlarını belirleyen dinamikler olarak, özel bir anlam yüklediği de ifade edilmelidir. Söz konusu kuralların faydalı bulunması, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımın bireyler açısından doğurduğu sonuç ise, Mandeville'nin de belirttiği gibi (Aktaran: Yayla, 1993: 117), bireylerin bu kurallara uymayan güdülerini baskılaması gereğidir. Dolayısıyla, bu yaklaşıma göre de, bireylerin kişilik oluşumu bir kısım güdülerinin baskılanması sürecini içermektedir.

Tura, güdü olarak anılan olguları iç güdü ve dürtüler olarak sınıflandırmaktadır. Tura'ya göre, açlık duygusu ve doyma isteği gibi ertelenmesi ve dönüştürülmesi mümkün olmayan, amacı ve nesnesi belirli olan biyolojik olgular iç güdüdür. Buna karşın, insanı hayvandan ayıran, ertelenebilen, bastırılabilen ve nötralize edilebilen, nesnesi değişken ve amacından saptırılabilen eğilimler dürtülerdir (Tura, 2003: 223). Bu bağlamda, bireyler, kişilik oluşumlarını, kültürel yaratım ve uyum sürecinde, kültürel evrimin ulaştığı aşamada, iç bastırma mekanizmaları yoluyla, içinde buldukları ve kendilerine özgü ihtiyaçlar hiyerarşisine uygun biçimde, birincil güdülerle bağlantılı olarak dürtülerinin (ikincil güdüler) bir kısmını çeşitli yoğunluklarda baskılayarak gerçekleştirmektedirler.

Ancak, bu süreçte, bireylerin kişilik oluşumları, kendilerine özgü bağımsız bir varlık olarak değil, daha büyük bir bilişsel sürecin kendine özgü kurulumları (konfigürasyonları) olarak ortaya çıkar (Foster, 1989: 137). Çünkü, hiç kimse Adler'in "toplum yaşamının demir mantığı"nın dışında değildir (Adler, 1983: 19). Makro bilinç, bireysel bilişsel süreçler üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu tür bilinçler, ortak duygu, düşünce ve inançlara sahip insanlar tarafından paylaşılan kalıp yargılardan oluşmaktadır (Morgan, 2004:367-368). Marcuse (Aktaran: Foster, 1989: 152), bu konuda, toplum, şirket ve futbol kulübü bilincini örnek olarak vermektedir. Buna karşın, sosyo-ekonomik koşulların insanda yarattığı kişilik özellikleri, kişiliğin tümünü oluşturmaz. Bu özellikler sadece belirli koşullara özgüdür. Aynı sosyo-ekonomik koşullardan gelen bireylerin farklı alanlarda farklı inanç, tutum ve kişilik özelliklerine sahip olması gayet doğal bir durumdur (Morgan, 2004:373). Bu olgu, toplumu oluşturan bireylerin aynı anda bir birinden farklı birden fazla sosyolojik bütünleri dahil olabileceğini gösterir. Örneğin, çalışma ilişkilerinde çıkar mücadelesine giren bir işçi ile patronu, aynı spor kulübünün taraftarlığında pekala birlikte hareket edebilirler.

2. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLERİN SOSYO-PSİKOLOJİK DİNAMIĞI

Bireyler sosyal birer varlıktır. Komüniteryen düşünürlerden Sandel'in ifade ettiği gibi (Aktaran: Yayla, 1993: 98-99), bireylerin üstlendiği sosyal roller büyük ölçüde içinde yaşadığı bütünler tarafından belirlenir. Ancak anılan bütünler, Sandel'in belirttiği gibi (Aktaran: Yayla, 1993: 99), bireyler üstü varlıklar değil, tersine bireylerin eylemleri sonucu gerçekleşen metaforik olgulardır. Diğer deyişle, bunlar, aynı sosyo-ekonomik koşulları paylaşan bireylerin ortak duygu, düşünce ve inançlarına dayanan kalıp yargıların (Morgan, 2004:367-368) ürünüdür. Farklı inanç ve kültürlerden gelseler dahi, aynı sosyo-ekonomik koşulları paylaşan bireylerin bilişsel süreçlerinde, mevcut yaşantı ve ihtiyaçlarından doğan yeni koşulların (Morgan, 2004: 85), düşünce, inanç ve yargılar oluşur. Bu süreçte ortaya çıkan ihtiyaçlarla uyumsuz eski düşünce, inanç ve yargılar, "çarpıtma", "bastırma", "yansıtma", ve "özdeşim kurma" gibi savunma mekanizmalarıyla ya tasfiye edilir ya da ihtiyaçlara uyumlu hale getirilir (Morgan, 2004: 325-329). Diğer deyişle, bireylerin bilişsel içerikleri ihtiyaçlarına uygun olarak değişime uğrar. Bilişsel değişim süreçleri ise, bireylerin bilgi işleme tarz ve yaşantılarının algısal düzeyde yeniden örgütlenmesine yol açarak (Morgan, 2004: 99-104, 371-372), kişiliklerinin sosyo-ekonomik koşullara uygun biçimde dönüşmesine neden olur. Bu süreç de sonuçta, aynı sosyo-ekonomik koşulları paylaşan bireylerde ortak duygu, düşünce ve baskı alanları yaratarak, bireylerin meslek ve sınıf gibi kriterlerle tanımlanan sosyolojik bütünler varlık kazandırmasına ya da bireylerin var olan sosyolojik bütünlerle uyum sağlamasına neden olur (Morgan, 2004: 390-400). Örneğin, benzer sosyo-ekonomik koşulları paylaşan bireyler, ortak amaçlar taşıyan kuruluşlarda örgütlenebilir ya da var olan örgütlerden birine katılabilirler. Bu tür örgütlenmenin içerisine girmeyenler de dayanışma ve destek psikolojisi içerisinde davranır. Ancak aynı sosyo-ekonomik koşullar tek tip tutum ve davranış üretmez. Örneğin, aynı sosyo-ekonomik koşullarda benzer amaçları taşımalarına rağmen, bir birinden farklı örgütler ortaya çıkmakta ya da aynı örgütlerin içerisinde farklı gruplar bir biriyle çelişmektedir. Bu olgu, her ne kadar belirli bir amaca ulaşmakta rekabeti simgeliyorsa da, bunun gerçek nedeni, aynı sosyo-ekonomik ihtiyaçları paylaşmalarına rağmen, bireylerin farklı moral değerlere ve psikolojik ihtiyaçlara sahip olmalarıdır. Örneğin aynı iş kolunda, amaçları ortak olan iki sendikadan birinin kendisini sosyal demokrat, diğerinin ise daha muhafazakar tonlarla ifade etmesi ve üyelerinin bu kriterlere uygun olarak ayrışması; ya da aynı sendikanın içinde farklı grupların kendilerini farklı kategorilerde tanımlaması, bu olguyu doğrulamaktadır. Bu bağlamda, Dewey (Aktaran: White, 2003: 226-227, 234-235), bireyleri biçimleyen toplumsal koşulların farklı ve değişken olması nedeniyle, her koşula uygun evrensel moral değerlerin bulunmadığını; aksine moral değerlerin çok heterojen olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, aynı meslek veya sınıf koşullarından gelen bireyler

dahi, anılan olguların dışında kalan genetik farklılıklar, kültür ve yaşam deneyimleri nedeniyle, birbirlerinden ayrışmakta ve amaçları ortak olmasına rağmen farklı bilinç ve tercihlerle farklı örgütlenmelere gidebilmektedir. Bu olgulardan hareketle toplumsal varlığın, iç içe geçmiş heterojen sosyolojik bütünlerden; sosyolojik bütünlerin de ortak baskı alanları yaratarak biçimlediği bireylerin tutum ve tercihlerinden oluştuğu söylenebilir.

Toplumsal yaşam, bireylerin sahip olduğu potansiyel eğilimleri toplumsal amaçlara uygun olarak biçimlendirip yönlendiren değerler ve kurallar bütünü içerisinde üretilir. Fromm bu değerler ve kurallar bütününe toplumsal öz yapı adını vermektedir. Fromm'a göre, toplumsal öz yapı tarihsel-toplumsal sürece hakim olan üretim biçiminin zorunlu kıldığı şekilde gerçekleşir (Fromm, 1998: 94-95; Akyıldız, 1998: 173; Akyıldız ve Dulupçu, 2003: 26). Toplumsal bilişsel süreç, toplumsal öz yapının ideolojik kurgularını yansıtır. Bu kurgular toplum bireylerinde ortak baskı alanları yaratarak, kişilik oluşumlarının, toplumsal öz yapının kendine özgü kurulumları olarak ortaya çıkmasını sağlar (Foster, 1989: 152; Fromm, 1998: 104-105,126,132,144-148). Ancak buradan tek tip insan çıkarsanmamalıdır. Tam tersine toplumun kendi içinde bir biriyle çelişen farklı sınıflar ya da katmanlar içerisinde kişilik kurulumlarını tamamlayan farklı tip insanlar çıkarsanmalıdır. Toplumsal öz yapı, bir metafor olarak, bireysel kişiliğe benzetilecek olursa, tıpkı bireylerin bilişsel süreçlerinin kontrolünde, birbiriyle çelişen güdülerini ihtiyaçlarına uygun olarak, çeşitli yoğunluklarda baskıladığı gibi, toplumsal yaşamın da, toplumsal bilişsel sürecin kontrolünde, her biri ayrı bir eğilimi temsil eden ve biri diğeriyle çelişen toplumsal sınıf ya da katmanlar ile her sınıf ve katmanlar içinde de farklı grup ya da ayrışmaları, toplumsal yaşamı mümkün kılacak biçimde baskıladığı ifade edilebilir. Burada makro-bilişsel sürecin işlevi, birbiriyle çelişen toplumsal sınıflar yada katmanlar arasında toplumsal ihtiyaçlara uygun dengeler yaratılmasıdır. Bu süreçte bir birini etkileyen ve bir biriyle iç içe geçmiş makro, medyo ve mikro bilişsel ve bastırma süreçlerinden bahsedilebilir. Burada mikro bilişsel ve bastırma süreci, bireysel; medyo bilişsel ve bastırma süreci, sosyolojik grup ve örgütsel; makro bilişsel ve bastırma süreci ise bütün toplumsal çelişki ve dengelerin oluşumuna ilişkin süreçlere karşılık gelmektedir. Dengelerin bozulduğu yerde çatışma ve dönüşüm vardır. Dönüşümlerin iki tür dinamiği vardır. Birincisi üretim biçiminin değişmesi, ikincisi ise ütopyanın çöküşüdür.

2.1. Üretim Biçiminin Değişimi: İktisadi ve Siyasal Dönüşüm

Üretim biçimi değiştiğinde toplumsal yaşamın üretildiği kurallar ve değerler sisteminin dönüşümü kaçınılmaz olur. Bunun nedeni, ortaya çıkan üretim biçiminin kendi sosyo-ekonomik koşullarını da beraberinde getirmesidir. Bu bağlamda, toplumda yeni ihtiyaçlar ve yeni roller ortaya çıkar. Bu durum ise, eski üretim biçiminin belirlediği ihtiyaç ve rollere göre biçimlenmiş toplumsal öz yapının değişimini gerekli kılar. Yeni üretim biçimi, bu sürecin

hem enerjisini hem de ideolojik kurgusunu hazırlar. Üretim biçiminin beraberinde getirdiği sosyo-ekonomik koşullar yeni mesleki yada sınıfsal güçlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu güçler siyasi ve iktisadi düzen değişikliğinin enerjisini oluştururlar. Değişimin yönünü ise, ideolojiler oluşturur. Bu süreçte, ideolojiler, birbirleriyle çelişen toplumsal, sınıfsal, mesleki ve bireysel eğilimler arasında, bastırma ve dengeleme aracı olarak, ideal toplum umutlarıyla formüle edilmiş bilişsel kurguları temsil etmektedir. Böylece, üretim biçimine bağlı olarak değişimin iki dinamiği mevcuttur. Birincisi ortaya çıkan üretim güçleri, ikincisi ise ütopya olarak ortaya çıkan ideolojilerdir.

Örneğin, üretim biçimindeki gelişmelere bağlı olarak XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve sonraki yüzyıllarda gittikçe güçlenen burjuvazi, siyasi ve iktisadi dönüşümün itici gücünü teşkil etmiş; önce merkantilist, daha sonra liberal fikirlerin güç kazanmasına neden olmuştur (Beaud, 2003: 95-96). İkinci aşamada merkantilizme karşı liberalizmden yana olduğunda, burjuvanın kullandığı en önemli sözcük “özgürlük” olmuştur. Bu sözcük İngiltere’de ekonomik özgürlüğü, yani liberal ekonomi ve işçilerin örgütlenme yaşağını içeren özgürlüğü; Fransa’da ise iktisadi liberalizmi de kapsayan siyasi özgürlüğü içeriyordu (Beaud, 2003: 94). 1770’lerden itibaren İngiltere’de belirmeye başlayan Sanayi Devrimi de, özellikle, özgürlük doktrinine güç kattı. Daha sonra, bu süreç, siyasi alanda 1789 Fransız Devrimiyle başlayan ve gittikçe yayılan demokratik rejimlere ve iktisadi alanda da liberal kapitalizme yol açtı (Beaud, 2003: 60-92; 96; Talas, 1980: 55). Bu dönüşümün birinci unsurunu oluşturan burjuvazi, toplumsal güçlerdeki değişmeyi ifade eden somut koşullara, ikinci unsurunu oluşturan liberal ekonomi düşüncesi ise toplumsal ütopyaya karşılık gelmektedir.

Ütopya bilişsel süreçte meydana getirdiği çağrışımlarla toplumda beklenti ve umutlara yol açarak dönüşümün çekim enerjisini oluşturur. Bu bağlamda, liberalizm, feodalizme ve merkantilizme karşı, herkese mutluluk vadeden bir ütopya olarak ortaya çıkmıştır (Beaud, 2003: 100-101). Ancak, liberalizmin özünü oluşturan “özgürlük”e siyasi ya da iktisadi öncelik tanınması dahi farklı siyasi ve ekonomik modellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin Bentham ve felsefeci radikallerin siyasi özgürlüğü iktisadi özgürlüğün aracı olarak görme eğilimlerinin, ekonomide devlet müdahalesi ve kolektivistliğe (Friedman, 1988: 27-28); iktisadi özgürlüğü siyasi özgürlüğün aracı olarak gören düşünürlerin eğilimlerinin ise negatif özgürlük ve liberal ekonomi düzenine yol açtığı görülmektedir (Friedman, 1988: 26-27; Yayla, 1992: 164-167). Ayrıca, aynı tarihsel süreçte, aynı üretim biçimine rağmen, farklı ütopyalardan doğan farklı siyasi ve iktisadi rejimlerin de var olduğu önemli bir olgudur. Kapitalizm, sosyalizm, faşizm ve refah devleti deneyimleri bu olgunun ifadesidir (Beaud, 2003: 100; Jessop, 2001: 216). Öyleyse, aynı tarihsel süreçte aynı üretim tarzına rağmen, farklı siyasi ve iktisadi rejimlerin

varlık kazanabilmesinin, üretim biçiminin dışında başka bir nedeni olması gerekir. İşte bu neden bir ütopyanın çöküşü, diğerinin ise yükselişidir.

2.2. Ütopyanın Çöküşü: İktisadi ve Siyasal Dönüşüm

Ütopya, “düşte ve düşüncede kurulmuş eşitlikçi, doğru, mutlu ve güzel toplum düzeni” olarak tanımlanmaktadır (Gregory vd, 1984:7). Belirli bir tarihsel süreçte, belirli bir toplum düzenini sunan her hangi bir ideoloji, mutlaka mutluluk vadeden bir ütopya olarak ortaya çıkar. Toplumsal bilişsel süreçte baskın hale gelmesi halinde toplumsal hareketlere yol açarak toplum düzeninin değişmesini sağlar. Böylece, toplum bireylerinde ortak baskı alanları yaratarak, bireylerin kendine özgü kurulumları olarak kişilik oluşumlarını ya da dönüşümlerini gerçekleştirdikleri; buna bağlı olarak sosyolojik ayrışma ve bütünleşme süreci içerisinde, eski kurumları tasfiye ederek yeni kurumlara varlık kazandırdıkları, yeni bir toplumsal özyapı ortaya çıkar.

Tarihsel-toplumsal bir süreç olarak ortaya çıkan toplumsal özyapı insan doğasını tamamen kapsamaz (Weisskopf, 1996: 11-12. Akyıldız ve Dulupçu, 2003: 25-26). Aksine ortaya çıkan süreç, toplumda hakim olan bilincin kontrolünde, insanların güdülerinin bir kısmını ön plana geçirirken, diğerlerini çeşitli yoğunluklarda baskılar. Aynı şekilde, anılan süreç, her biri ayrı bir eğilimi temsil eden ve biri diğeriyle çelişen toplumsal sınıf yada katmanlar ile her her sınıf veya katman içinde farklı grup ya da ayrışmalar arasında tercihlerde bulunur. Diğer deyişle, bunlardan, şunları ya da onları diğerleri yararına daha fazla baskılar; hatta bazen, baskın olan sınıfın eğilimi doğrultusunda bütün toplumu baştan aşağı biçimler.

Ancak, bu süreç, ütopyanın tükenişini de beraberinde getirir. Bu olgunun nedeni, bu aşamada ütopyaya varlık kazandıran ideolojilerin ya da doktrinlerin yanılısalarının açığa çıkmaya başlamasıdır. Keza, toplum düzeni tasarımında bulunan her ideoloji ya da doktrin bir takım yanılısaları içerir. Bunun nedeni aklın sınırlı; algı, bilinç ve düşüncenin de sübjektif olmasıdır. Bu sebeple, ideoloji ve doktrinler gerçekleri tanımlı hale getiren birikimler olmak yerine, daha ziyade, bilişsel kurucu, kurgulayıcı ve tasarımcı formülasyonlar olarak ortaya çıkar (Adler, 1983: 36; Akyıldız ve Dulupçu, 2003: 24). Daha sonra, toplum düzeninin inşasında, içinde taşıdıkları yanılısalar, kendilerini, toplumsal beklentilerle toplumsal gerçeklerin çelişmesi biçiminde ortaya koyarlar. XIX. yüzyılda egemen olan liberal kapitalizmin içinden geçtiği süreç budur. Gerçekten de, temelinde bireysel özgürlük, bireysel çıkar, özel mülkiyet, serbest rekabet ve bireysel çalışma ilişkileri bulunan liberal kapitalizm, iddia ettiği gibi, piyasa sürecinin adeta “görünmez el” tarafından sürekli dengede olduğu, piyasanın herkesin yararına işlediği, bu bağlamda, bireysel ve toplumsal refahın birlikte gerçekleştiği bir süreç olarak değil, tersine, kapitalistlerin gittikçe zenginleştiği, buna karşın işçilerin gittikçe yoksullaştığı, işsizliğin yaygınlaştığı ve devresel krizlerin tekrarlandığı bir süreç olarak ortaya çıkmıştır (Beaud, 2003: 100-102; Talas, 1980: 61-66). Bu durum liberal kapitalist

ütopyanın çöküşü ve yeni ütopyaların ortaya çıkışına neden olmuştur. Ütopyaların rekabet ettiği bu süreçten de, bir yandan faşizm ve sosyalizm gibi totaliter toplum düzenleri, diğer yandan da devlet müdahalesiyle biçimlenen refah devleti ve karma ekonomi modelleri doğmuştur (Talas, 1980: 58-59; Beaud, 2003:102-144; Flora ve Heidenheimer: 22; Helm,1989: 26-27, 28; Hirsch,1978: 126; Barry, 1989: 2,7,9; Gough, 1979:146-147; Akyıldız, 2000: 479).

Baskıcı toplum düzenlerine yol açan ütopyalar ters ütopya ya da distopya adıyla anılmaktadır. Ancak, ütopyaların ortak yanı, haksız ve olumsuz toplum koşullarına karşı sunulan alternatif olmasıdır. Bir ütopyanın başarısız olması ters bir ütopyaya yol açabilmektedir. Özellikle, bireysel değerler ve eğilimlerin, eşitlik ve toplumsal mutluluğun gerisine itilmesinin, böyle bir sürecin gerçekleşmesinde önemli bir rolü vardır. Bu tür bir dönüşüm, ütopyacı eğilimin, seçenekleri tanımaması, düzen kaygısını insancıl değerlerden üstün tutması ve mükemmelliği ararken katılığa düşmesi gibi nedenlere bağlanabilmektedir (Gregory vd, 1984: 7,9). Doğu Avrupa ülkelerinde liberal ütopyanın çöküşü ve sosyalist ütopyanın yerleşmesi distopyaya örnek olarak verilebilir. Gerçekten de, 20. yüzyılın başlarında yaşanan ekonomik krizler, bu ülkelerde liberal kapitalizmin başarısız olacağına ilişkin kanıyı güçlendirmiş ve işletmelerin devletleştirilmesi, Sovyetizasyon sürecinden çok daha önce geçekleşmeye başlamıştır (Haynes ve Husan, 2002: 111,113-114).

Ancak distopyaların tükendiği yerde tekrar ütopyalar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda tarih iki önemli gelişmeye tanıklık etmektedir. Birincisi, 20. yüzyılın sonlarında sosyalist rejimlerin çökerek kapitalizmin yeniden yükselişe geçmesidir (Akyıldız, 2000: 7-8). İkincisi ise, refah devletinin, açık bütçe ve maliye politikalarıyla, aşırı harcama, yüksek borç yükü, verimsiz kamu işletmeleri ile güçsüz düşmesi ve ekonomide stagfasyonist sürecin ortaya çıkması nedeniyle, klasik liberalizminin yeni versiyonlarının (Smith, 1994: 209-214, 217-219; Foster, 1989: 40-45; Eser, 1997: 132-135) ütopya olarak yeniden yükselişidir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, her ütopya yarattığı baskı alanlarında yeni distopyaların tohumlarını da yeşertir. Bu bağlamda, günümüzün ütopyası olarak güç kazanan neo-liberalizme karşın tepki olarak yükselen yeni sol'un çağımızın yeni distopyasını temsil ettiği ifade edilebilir.

Toplumsal dönüşümlerin dinamiğinde ütopyaların kurgu, bastırma ve çarpıtma mekanizmaları vardır. Tarihsel-toplumsal bir süreçte hakim olan ütopya, kurguladığı dünyayı aşan fikir ve ilhamları ya bastırır ya da kurguladığı dünyaya uygun hale getirir (Marcuse, 1964: 12; Fromm, 1998: 144-148; Akyıldız, 1998: 174). Ancak bastırılan ya da çarpıtılan bu öğeler, ütopyanın tükenişi ile birlikte tekrar gerçeklik dünyasında yerini alarak tarihsel-toplumsal değişime neden olur. Bastırılmışın ve çarpıtılmışın geri dönüşü, yeni ütopyaların yükselişinin psikolojik temelini oluşturur. Tarihsel-toplumsal dönüşüm üç aşamada ortaya çıkar: Birinci aşamada ütopyası tükenen kurulu

düzenin bastıracağı veya çarpıtacağı eğilimlerin geri dönüşü; ikinci aşamada bu eğilim ve ideallerin öncülüğünü yapacak karizmatik liderlerin ortaya çıkışı ve üçüncü aşamada ise gerekli örgütlenmenin gerçekleştirilerek, anılan eğilim ve ideallerin plan ve programlara dökülmesi, toplumsal aksiyona dönüştürülmesi ve toplumsal düzenin yeniden kurulmasıdır. Ancak yeni toplum düzeni, yeni bir bastırma ve çarpıtma süreci; yeni ütopyanın tüketilmeye başlangıcı anlamına gelmektedir. Diyalektik süreçte, bu gerçekleşimin antitezi olarak, içeriği bastırılmış ya da çarpıtılmış olan öğeler, hem toplumsal dönüşümde tarihin itici gücünü hem de içeriğindeki yanılsamalarla ütöpik bir olguyu temsil etmektedir (Weisskopf, 1996: 11-13; Akyıldız ve Dulupçu, 2003: 26). İşte bu süreçlerde ortaya çıkan gel-gitlerin ve dönüşümlerin temel nedeni bir ütopyanın tükenişi, diğerinin ise yükselişidir.

3. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLERİN BİREYSEL-PSİKOLOJİK DİNAMİĞİ

Her ne kadar makro ve medyo bilişsel süreçlerin kendine özgü kurulumları olarak gerçekleşse de, bireysel bilişsel süreçlerin, medyo ve makro bilişsel süreçlerle örtüşmeleri şeklen olup; gerçekte içerikleri bir birinden farklıdır. Keza, bireyler aynı kavrama dahi farklı anlamlar yüklerler. Bunun nedeni, Jung'un yaklaşımında yer alan, algı ve yansıtma mekanizmasıdır. Algı bireylerin duyuları yoluyla dış dünyadan aldıkları; buna karşın yansıtma ise dış dünyaya gönderdikleridir. Yansıtma, bireylerin, algılarını değiştirip, bambaşka görünümlere sokarak, iç kuruntu ve yargılarını (içinde taşıdığı imgeleri) nesnelere aktarmasıdır. Bu yansıtma, çok etkili ve çoğu zamanda yıkıcıdır. Ayrıca bilinç dışında yer alırlar. Gerçeklerle yüz yüze geldiğinde de hayal kırıklığına neden olurlar (Jung, 1982: 14-15). Lust (Aktaran: Jung, 1982: 15), "Evet, beni gönlünüze göre görüyorsunuz, ama gördüğünüz kendinizden başkası değil..." diyerek yansıtma olgusuna ışık tutmaktadır. Jung'a göre, yansıtmanın içeriğini oluşturan imgeler, akıl düzleminde yer alan ilk ansal yapılar (ilk örnekler) ile biyolojik düzlemde yer alan iç güdülerdir. İlk örnek, bir tür "gestalt"; diğer deyişle, iç güdünün görünümü, biçimi ve imgesidir. İç güdü kendisine uygun imgeyi akılda çağrıştırarak davranışa geçer, imge ise davranışı meydana getiren olguya dönüşür. Bu nedenle, iç güdüler gibi ilk örneklerin kaynağı da bilimin dışında çeşitli varsayımlara konu olur. İlk örnekler, bir kez varlık kazandıktan sonra, iç güdüler ve anlaksal yapılar gibi varlıklarını devam ettirirler. Bunlar insanda bilinçaltını oluştururlar. Ancak ilk örnek düzlemi, birey yaşlandıkça, gelişen canlı bir olguya karşılık gelmektedir (Jung, 1982: 15-16). Buradan bireylerin bilinçlerinin yanılsamalı ve sübjektif olduğu sonucu çıkarılabilir. Kaldı ki, Jung'un "...Ne kadar felsefe varsa, o kadar da ruh bilim var." deyişi, aslında bilim adamlarının dahi sübjektif ve yanılsamalı bilince dahil olduklarını göstermektedir (Jung, 1982: 27; Adler, 1983: 35-36).

Ayrıca bireyler, güdüsel olarak, kendilerine özgü olmasına rağmen , ruhsal yapılarının bir birine benzediğini varsayarlar. Bu yanılgı, bireylerin kendi

içinde olan şeyleri genelleştirerek evrensel değerler saymaya yöneltir. Davranışların buna uymaması halinde de, davranışlar giderilmesi gereken hatalar olarak algılanır (Jung, 1982: 46-47). Bu tür genellemeler, ideoloji ya da doktrinlerin temel özelliğini oluşturur. Mutluluk vadiyle kendilerini takdim eden fikirler, bireylerde coşkulu çağrışımlar yaratarak dönüşümün enerjisini yaratırlar. Coşku bu tür süreçlerin temel enerjisidir. Çünkü bireyler, ne kadar akılcı olursa olsun, coşku yaratmayan iletileri kabullenmez. Bu nedenle, dönüşüm yaratan fikirler daima içinde büyük hayaller ve umutlar taşıyan ütopyalar olarak ortaya çıkarlar (Jung, 1982: 44; Hoffer, 1980: 93-94, 100; Fromm, 1982, 31-36). Ütopyaların taşıdığı hayal ve umutlar ise, gerçekte, bireylerin algı ve yansıtma mekanizmaları yoluyla, ütopyalara aktardıkları kendi iç dünyalarının imgelerinden başka bir şey değildir (Jung, 1982: 14-15). Faust'un "Kafanda kurduğun düşünceye benziyorsun" deyişi (Aktaran: Jung, 1982: 48), bu olguya ışık tutmaktadır. Bu nedenle, bireyler, ütopya yansıttıkları, her biri kendilerine özgü hayal ve umutlarını gerçekleştirmek adına, toplumsal hareketlere katılarak dönüşümü gerçekleştirir. Ancak ortaya çıkan değişimden kendi hayal ve umutları değil, değişimin kendi gerçeği ortaya çıkar. Sonuç sadece hayal kırıklığıdır. Artık bu hayal kırıklığı başka bir ütopyanın ortaya çıkarak, yeni hayal ve umutları ateşleyeceği başka bir dönüşümün enerjisini oluşturacaktır. Kitle hareketlerine katılanların çoğunluğunu hayal kırıklığına uğramış olanların oluşturması bu olguyu doğrulamaktadır (Hoffer, 1980: 18-19, 48-49; Akıldız ve Dulupçu, 2003: 25).

Dönüşümü yaratanlar toplumun en iyi ve en kötü katmanlarında yer alanlardır. Bunlar, politika, edebiyat, iş dünyası gibi alanlarda üstün yetenekleri olanlar ile yoksul sınıf, başarısızlar, toplumda saygın yer edinemeyenler, topluma uyamayanlar, azınlıklar, muhterisler, aşırı benciller, gaye yokluğundan bunalanlar ve suçlulardır. Özellikle, toplumun alt katmanlarında yer alanlar, kendi hayatlarından ve içinde yaşadıkları toplum düzeninden nefret ederler ve anlamsızlaşmış kişiliklerini heyecan verici büyük toplumsal hareketler içerisinde eritmeye yoğun eğilim gösterirler. Bunlar kurulu düzeni yıkmaya hazırdırlar. Bu nedenle, atılanlar ve itilenler çoğu zaman umut ve coşku uyandıran ideolojik hareketlerin dönüşüm enerjisini oluştururlar (Hoffer, 1980: 45-47).

SONUÇ

Bireyler, kişiliklerini, içinde buldukları sosyo-ekonomik koşullarda ortaya çıkan ihtiyaç hiyerarşilerine uygun olarak, bazı güdülerini ön plana çıkarıp, diğerlerini baskılayarak inşa ederler. Bu süreçte, bireysel kişilikler, makro ve medyo bilişsel süreçlerin kendine özgü konfigürasyonları olarak ortaya çıkar. Burada makro bilişsel süreç toplumsal-tarihsel sürece hakim olan, medyo bilişsel süreçler ise meslek grubu ve sınıf gibi sosyolojik olgulara varlık kazandıran ideolojik düşünce, inanç ve yargılara karşılık gelmektedir. Toplumsal yaşam, makro bilişsel sürecin kontrolünde, her biri ayrı bir eğilimi

temsil eden ve biri diğeriyle çelişen toplumsal sınıfların; toplumsal sınıflar içerisinde farklı grupların; nihayet bu olguları üreten bireysel iç eğilimlerin çeşitli yoğunluklarda baskılanması ve dengelenmesi; hatta bazıları teşvik edilirken diğerlerinin baskılanması yoluyla üretilir. Toplumsal gelişme sağlandığı müddetçe, bu süreç meşruiyetini devam ettirir. Bu süreçte, toplumu oluşturan bireylerin baskın bir kesimi, toplumsal yaşamı biçimleyen makro ve medyo düşünce, inanç ve yargılara, “çarpıtma”, “bastırma”, “yansıtma”, ve “özdeşim kurma” gibi içsel savunma mekanizmalarıyla, uyum sağlarlar.

Üretim biçiminde ortaya çıkan köklü yenilikler, sosyo-ekonomik koşulların, dolayısıyla, toplumsal ihtiyaç ve rollerin de değişmesi sonucunu yaratır. Bu durum yeni bir toplum kurgusunu gerekli kılar. Bu aşamada, insanlara mutluluk vadeden ütopyalar olarak ideolojiler ortaya çıkar. Uyandırdıkları umut ve coşkuyla toplumlarda tutunurlar ve toplumsal, siyasi ve iktisadi dönüşüm yaratırlar. Bu süreçte, ütopyanın bilişsel süreçte meydana getirdiği çağrışımların yarattığı beklenti ve umutlar ortaya çıkan dönüşümün çekim enerjisini oluşturur.

Ancak toplum düzeni tasarımında bulunan her ideoloji yanlısıdır. Bu içerir. Keza, ideolojiyi ortaya koyan akıl sınırlı, düşünce ise sübjektiftir. Bu nedenle, toplumsal düzeni inşasında ütopya gerçeklikle yüzleşmeye ve tüketilmeye başlar. Bunun nedeni, ütopyanın, pratikte toplumsal beklenti ve umutlarla çelişen sonuçlar üretmeye başlamasıdır. Aslında, ütopyaların çağrışımlar yoluyla uyandırdığı hayal ve umutlar, bireylerin algı ve yansıtma mekanizmalarıyla, kendi iç dünyalarından ütopyalara aktardıkları imgelerden başka bir şey de değildir. Bu nedenle, ütopyanın yarattığı değişimden bireylerin hayal ve umutları değil, değişimin kendi gerçeği ortaya çıkar. Sonuç düş kırıklığıdır. Bu aşama, artık başka bir ütopyanın hayal ve umutlar yaratacağı, diğer bir dönüşümün enerjisini oluşturacaktır.

Ütopyalar, kendisiyle çelişen fikir ve ilhamları bastırarak ya da çarpıtarak kurguladığı dünyaya uygun hale getirir. Ancak ütopyaların gerçeklikle yüzleşmesinin yarattığı düş kırıklığı, bastırılan ya da çarpıtılan fikir ve ilhamların yeni ütopyalar olarak dönüşüne neden olur. Ütopyalar, olumsuz toplum koşullarına karşı umut veren alternatifler olarak ortaya çıkarlar. Gerçeklik dünyasında başarısız olduklarında da yerlerini başka bir ütopyaya bırakırlar. Aynı tarihsel süreçte, aynı üretim biçimine rağmen, farklı siyasi ve iktisadi rejimlerin yaşamasının nedeni budur. Ütopyalar liberal toplum düzenlerinin yanı sıra, baskıcı toplum düzenlerine de yol açabilir; birinden diğerine bir dönüşüm de yaratabilir.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred (1983), *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*, (Çev.) Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul.
- AKYILDIZ, Hüseyin (1998), Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 3, Isparta, ss.163-176.
- AKYILDIZ, Hüseyin (2000), Demokrasi ve Ekonomi, *TDV/DIHEP Demokrasi Dosyası*, Ankara, ss. 475-483.
- AKYILDIZ, Hüseyin (2000), Yabancılaşmadan Kurtuluş Çabaları ve Sonuçları, *Prof. Dr. Adnan Tezel'e Armağan*, Marmara Üniversitesi Yayın No: 600, İstanbul, ss. 1-15.
- AKYILDIZ, Hüseyin (2001), *Ücret Yapısının Oluşumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No:11, Isparta.
- AKYILDIZ, Hüseyin; DULUPÇU, Murat Ali (2003), Kavramsal ve Diyalektik Süreç Olarak Yabancılaşma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 8, S. 3, ss. 15-30.
- BARRY, Norman (1989), *Yeni Sağ*, (Çev.) Cevdet Aykan, Ankara.
- BEAUD, Michel (2003), *Kapitalizmin Tarihi*, (Çev.) Fikret Başkaya, Ankara.
- DOUGLAS, Jack D. (1989), *The Myth of the Welfare State*, Published by Transaction Publishers, New-Jersey.
- ESER, Uğur (1997), Anayasal İktisat Yada Yeni Liberal Siyasal İktisat'ın Ekonomik Anayasa Önerisi Üzerine, *Ekonomide Durum*, TÜRK-İŞ Yayını, Bahar-Yaz Sayısı, ss. 131-146.
- FLORA, Peter and HEIDENHEIMER, Arnold J., *The Historical Core and Changing Borders of Welfare State*.
- FOSTER, John (1989), *Evolutionary Macroeconomics*, New in Paperback, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd, London.
- FRIEDMAN, Milton (1988), *Kapitalizm ve Özgürlük*, (Çev.) Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu, Birinci Baskı, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul.
- FROMM, Erich (1982), *Kendini Savunan İnsan*, (Çev.) Necla Arat, Birinci Baskı, Onur Basımevi, İstanbul.
- FROMM, Erich (1998), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, (Çev.) Necla Arat, Yedinci Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- GOUGH, Ian (1979), *The Political Economy of the Welfare State*, Macmillian Press Ltd's Press, Hong-Kong.
- GREGORY, Owen; ZAMIATIN, Eugene; FORSTER, E. M.; HUKLEY, Aldous; ORWELL, George; VONNEGUT, Kurt; BRADBURY, Ray; BURGESS, Anthony (1984), *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu Ters Ütopyalar*, (Çev.) Nail Bezel, Birinci Baskı, Onur Basımevi, İstanbul.
- GUYTON, Artur C. (1978), *Fizyoloji*, (Çev.), Edip Aktin, Muammer Bilge, Kemal Önen, Faruk Yenel, Beşinci Baskıdan Çeviri, Ankara.

- HELM, Dieter (1989), The Economic Borders of the State, *The Economic Borders of the State*, Edited by Dieter Helm, Oxford University Press, New-York, 9-45.
- HAYNES, Michael; HUSAN, Rummy (2002), Market Failure, State Failure, Institutions, and Historical Constraints in the East European Transition, *Journal of European Area Studies*, Vol. 10, No: 1, Published by Taylor & Francis Ltd., pp. 105-129.
- HIRSCH, Fred (1978), *Social Limits to Growth*, Pressed by Routledge and Kegan Paul, London.
- HOFFER, Erich (1980), *Kesin İnançlılar, Kitle Hareketlerinin Anatomisi*, (Çev.) Erkil Günür, Yüksel Matbaası, İstanbul.
- JESSOP, Bob (2001), Regulationist and Autpoietic Reflections on Polanyi's Account of Market Economies and the Market Society, *New Political Economy*, Vol. 6, No: 2, pp. 213-232.
- JUNG, C. G. (1982), *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Birinci Baskı, (Çev.) Engin Büyükinial, Onur Basımevi, İstanbul.
- MARCUSE Herbert (1964), *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston.
- MORGAN, T. Clifford (2004), *Psikolojiye Giriş*, (Çev) Hüsnü Arıcı, İffet Dinç, Giray Uraz, 15. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayını, No:1, Ankara.
- SMITH, Stephen W. (1994), *Labour Economics*, Printed by T. J. Pres Ltd., Cornwall.
- TALAS, Cahit (1980), *Ekonomik Sistemler*, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TURA, Ali Rıza (2003), Psikanalitik Açından Homo Economicus, *İktisat'ın Dama Taşları Ekoller-Kavramlar İz Birakanlar III*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 221-235.
- WHITE Mark D. (2003), Reconciling Homo Economicus And John Dewey's Ethics, *Journal of Economic Methodology*, 10:2,UK, pp. 223-243.
- YAYLA, Atilla (1992), *Liberalizm*, Ankara.
- YAYLA, Atilla (1993), *Özgürlük Yolu, Hayek'in Sosyal Teorisi*, Ankara.
- YOSHINO, Aihide; KIMURA, Yoshie; YOSHIDA, Takeshi, TAKASHI, Yashitomo, NOMURA Soichiro (2005), Relationships Between Temperament Dimensions In Personality and Unconscious Emotional Responses, *Biol Psychiatry, Society of Biological Psychiatry*, Vol.57, Saitama, pp.1-6.
- WEISSKOPF Walter A. (1996), *Yabancılaşma ve İktisat*, (Çev.) Çağatay Koç, Yahya Madra, Değer Eryar, Kenan Erçel, Ceren Özselçuk, Alper Önder Ve Kemal Bodur, İstanbul.